

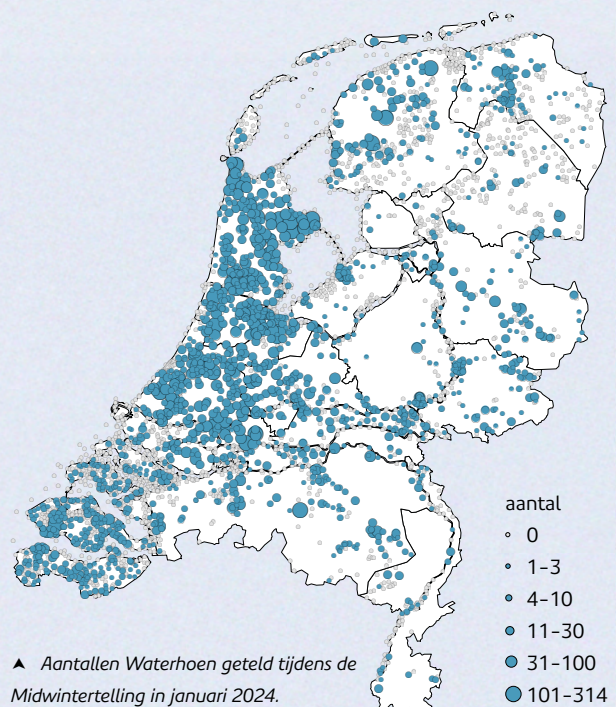
▲ De Ijsvogel is erg gevoelig voor winterse koude. Foto: Ruurd Jelle van der Leij

Onbeslagen ten ijs

Wat hebben Waterhoen, Ijsvogel en Grote Gele Kwikstaart gemeen? Watervogeltellers zullen meteen denken aan vluchtige waarnemingen; alle drie de soorten zijn behoorlijk schuw. Daarnaast houden ze niet van kou. Perioden met ijs en sneeuw zijn van grote invloed op hun populaties. De komende Midwintertelling in januari is bij uitstek een peilmoment voor de gesteldheid van deze vogels.

In ons land gaan vogelaars maandelijks op pad om watervogels te tellen. Daarnaast vindt in januari al sinds 1967 de traditionele Midwintertelling plaats: een telling waarbij vogeltellers in grote delen van Europa, Azië en Afrika tegelijkertijd op pad gaan om de winterpopulaties van watervogels zo systematisch mogelijk vast te leggen. In Nederland gaan ongeveer 2000 tellers het veld in, om naast de 'gewone' watervogelgebieden ook allerlei extra gebieden te tellen, waaronder grote delen stedelijk gebied. De landelijke coördinatie wordt verzorgd door Sovon en internationaal wordt de telling gecoördineerd door Wetlands International.

Niet alleen de meest uitgesproken watervogels worden geteld; veel tellers nemen ook roofvogels en met water geassocieerde zangvogels mee in hun tellijsten, zoals de Blauwe Kiekendief en Waterpieper. In dit artikel bekijken we de gegevens van drie wintergevoelige soorten waarvan de aantallen sterk samenhangen met het winterweer. Brengt de winter ijs en sneeuw? Dan is dit terug te zien in de hoeveelheid Waterhoentjes, Ijsvogels en Grote Gele Kwikstaarten die wordt geteld.

▲ Aantallen Waterhoen geteld tijdens de Midwintertelling in januari 2024.

▲ *Het minder frequent optreden van strenge winters lijkt gunstig uit te pakken voor Waterhoentjes. Foto: René van Rossum*

Waterhoen

Met uitzondering van waterloze gebieden kan het Waterhoen overal in ons land worden waargenomen. Sloten rond boerenerven, waterpartijen in parken en zelfs stadgrachten kunnen Waterhoentjes huisvesten. Met name de waterrijke steden in de Randstad en andere stadskernen zijn goed bedeed. De aantallen beginnen in ons land vanaf augustus toe te nemen. Dit wordt deels veroorzaakt door de aanwas van onze eigen broedvogels want het Waterhoen is in Nederland vooral een standvogel. Ze krijgen vanaf het najaar gezelschap van trekvogels uit noordelijker en oostelijker gelegen broedgebieden, zoals Denemarken, Duitsland en zuidelijk Scandinavië. Het aantal Waterhoentjes is het hoogst in de november-januari, daarna nemen de aantallen af. Dit patroon is min of meer hetzelfde in alle delen van het land. De grootste aantallen worden geteld tijdens de Midwintertelling in januari en omdat het stedelijk gebied vaak alleen dan geteld wordt, is het beeld uit die maand het meest compleet.

Gevoelig voor kou

Zoals veel watervogels zijn Waterhoentjes gevoelig voor kou en hebben koude periodes invloed op de populatie. De soort neemt al genoeg met de kleinste moerasjes en plasjes, en kleine wateroppervlaktes vriezen nu eenmaal makkelijk dicht. Als we de getelde aantallen tot en met de Midwintertelling half januari vergelijken met het koudegetal van Hellmann tot half januari, dan blijkt dat in ons land minder Waterhoentjes zijn naar mate de winter strenger is. Niet alleen temperatuur blijkt sturend voor het aantal Waterhoentjes: bij meer sneeuw worden ook minder vogels geteld. Aan watervogeltellers wordt gevraagd om de mate van sneeuwdekking in te voeren (geen, plaatselijk of overal sneeuw). Op basis van deze gegevens kan een landelijk gemiddelde worden berekend van de sneeuwbedekking tijdens het telweekend. Het Waterhoen is in Nederland op lange termijn sterk in aantal afgenomen, maar laat de laatste jaren weer een lichte (significante) toename zien. Het minder frequent optreden van strenge winters lijkt voor Waterhoentjes gunstig uit te pakken.

Ondiep water

Een andere vogel die niet goed tegen winterkou kan, is de Grote Gele Kwikstaart. De hoge 'szie-diep'-roepjes van deze soort zijn in de loop van september op steeds meer plekken in het land te horen. In oktober piekt het aantal waarnemingen. Waarschijnlijk trekken in deze periode vooral vogels uit Scandinavië door Nederland, maar op basis van de Europese ringmeldingen op migrationatlas.org blijken ook Duitse en Poolse vogels ons land aan te doen. In het najaar worden de kwikstaarten op trekteleposten verspreid over het hele land gemeld, met het zwaartepunt langs de kust. In november is deze stroom van trekkende Grote Gele Kwikstaarten nagenoeg opgedroogd.

Dat betekent niet dat ze allemaal zijn verdwenen. Integendeel, tijdens de maandelijkse watervogeltellingen en op lijstjes van LiveAtlas worden in de winter nog volop exemplaren gemeld. Bij de winterverspreiding vallen de hogere dichtheden in het stedelijk gebied en langs beken in Oost-Nederland op. Als insecteneter is de Grote Gele Kwikstaart goeddeels afhankelijk van ondiep water waaruit ook 's winters insecten zijn te pikken. Platte daken met een laagje water en afgevalen bladeren waartussen insecten kunnen leven zijn aantrekkelijke voedselplekken, net als oevers van grachten, beken, kanalen en ondiepe slootkanten.

Als het kwik daalt

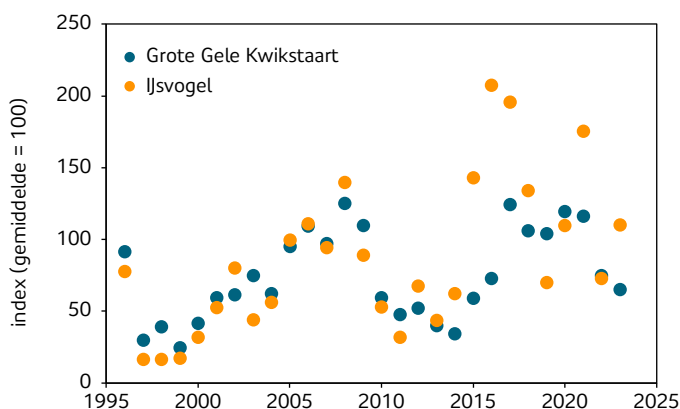
Van Grote Gele Kwikstaarten die in West-Europa broeden wordt verondersteld dat ze hooguit over korte afstanden wegtrekken. Terugmeldingen van in Nederland in de broedtijd geringde vogels zijn echter schaars en de precieze verplaatsingen zijn dus onbekend. Een korte afstandstrekker die afhankelijk is van ondiep water en insecten, is vanzelfsprekend gevoelig voor koude winters. Dichtvriezende water en een sneeuwdek hebben onmiddellijk invloed op de beschikbaarheid van voedsel. De broed- en winteraantallen hangen samen met de strengheid van de winter. Dat was bijvoorbeeld goed te merken na de serie strenge winters van 1984 tot aan 1987, waarbij de koude tot in Zuid-Europa reikte. De broedvogelstand van Grote Gele Kwikstaart in de Achterhoek en Zuid-Limburg decimeerde. Ook de serie van koudere winters tussen 2009 en 2014 deed de broedpopulatie sterk krimpen.

▲ *In de winter is de Grote Gele Kwikstaart voornamelijk in stedelijk gebied en langs beken in Oost-Nederland te vinden. Foto: Hans Gebuis*

Midwinter

De aantallen Grote Gele Kwikstaarten van de Midwintertelling werden bekeken in relatie tot het koudegetal van Hellmann en het aantal ijsdagen in de weken voor de telling. Midden in de winter worden minder kwikstaarten geteld als de koude in de voorafgaande weken strenger is. Ook het aantal dagen met ijs draagt bij aan een vermindering van het aantal Grote Gele Kwikstaarten. Het effect van een koude winter ijlt nog vier jaar na, opvallend lang voor een soort die in staat is om twee of drie broedsels per jaar groot te brengen. Nemen we de Nederlandse broedaantallen als uitgangspunt, dan is er ook een verband met het aantal vogels in de winter. Worden in het broedseizoen weinig broedparen gevonden, dan worden bij de Midwintertelling daarna ook minder exemplaren geteld (correlatiecoëfficiënt 0.65). Dat roept allerlei vragen op, zoals: zijn kwikstaarten die bij ons overwinteren vooral eigen broedvogels, die na de winter niet zomaar vervangen worden door kwikstaarten van elders? Werkt een koude winter ook sterk door in het broedsucces? En doen koudere winters in West-Europa op grote schaal kwikstaarten sneuvelen? Het wintereffect in 2009-2014 was in ieder geval ook op Europese schaal zichtbaar: de broedvogeltrend daalde in de eerste twee jaar met ruim 30%, maar veerde daarna terug naar het oude niveau (pecbms.info). De Nederlandse populatie had zeker twee jaar extra nodig om weer te gaan groeien.

▲ Figuur 1. Populatieveranderingen van Grote Gele Kwikstaart en Ijsvogel tijdens de Midwintertelling (index 100 is het gemiddelde sinds 1995).

Ijsvogels

Het meerjarenpatroon van Ijsvogel heeft overeenkomsten met dat van Grote Gele Kwikstaart (figuur 1). Ook deze soort is erg gevoelig voor perioden met koude, vooral als ook kleinere waterpartijen dichtvriezen en niet meer bevestigd kunnen worden. Bij Ijsvogels fluctueren de winteraantallen echter sterker en is het herstelvermogen na een koude winter groter dan bij de kwikstaarten (zie ook Sovon-nieuws 2019-2). Bij de Ijsvogel is een erg sterk verband tussen het aantal broedvogels en het aantal exemplaren dat tijdens de Midwintertelling wordt waargenomen (correlatiecoëfficiënt 0.9). Een broedseizoen met veel Ijsvogels voorspelt dus een Midwintertelling met veel 'blauwe schichten'. Tenzij het rond de jaarwisseling al Siberisch koud is geweest.

— Menno Hornman, Jip Louwe Kooijmans,
Albert de Jong & Jeroen Nienhuis

▲ Smient. Foto: Thijs Glastra

Midwintertelling van 2024

De korte maar felle periode van kou voorafgaand aan de telling op 13 en 14 januari zorgde voor een bijzondere situatie. De vele, eerder door de regenval ondergelopen graslanden en akkers waren op veel plaatsen veranderd in ijsvlaktes waardoor voedingsbronnen zoals oogstresten niet goed beschikbaar waren. Ook was een aanzienlijk aantal kleine en middelgrote wateren grotendeels bevroren, waardoor watervogels naar andere plaatsen waren verhuisd. Naast de vorst was in het rivierengebied sprake van hoge waterstanden. De piek hiervan vond net een aantal dagen voor de telling plaats. Vooral het IJsseldal stond letterlijk vol water. Ten oosten van Nederland was het eveneens koud en bijvoorbeeld in Noord-Duitsland lag in tegenstelling tot Nederland op veel plaatsen ook enkele centimeters sneeuw. Dit alles had grote invloed op de getelde aantallen.

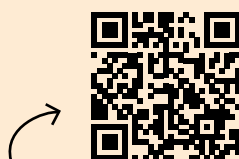
In totaal werden 6,6 miljoen watervogels geteld, bij verre het hoogste aantal ooit (hiervoor 5,8 miljoen). Van de meeste watervogelsoorten lagen de aantallen hoger dan het gemiddelde in voorgaande vijf seizoenen. Zo ook bij de top drie, waarvan het hoogste aantal ooit werd geteld. Van zowel Kolgans (982.000, nummer 1) als Smient (973.000, nummer 2) werden bijna een miljoen vogels geteld en ook Brandgans (nummer 3) kwam veel hoger uit dan gemiddeld (842.000). Waarschijnlijk ging dit om vogels die pleisterden in Noord-Duitsland en door de vorst en sneeuw waren uitgeweken naar ons land. Tot slot waren 74 Koereigers erg bijzonder, maar het ligt in de lijn der verwachting dat dit er de komende jaren nog veel meer worden.

De komende telling vindt plaats op 18 januari 2025. Iedereen is van harte welkom mee te tellen. De telling is eenvoudig van opzet en neemt slechts één dag in beslag. Kennis van de watervogels die in je gebied te verwachten zijn, is uiteraard wel gewenst.

Meer informatie is te vinden via sovon.nl/watervogels.

Meer van dit soort artikelen lezen? Word lid van Sovon!

Dit artikel verscheen in Sovon-nieuws. Sovon geeft vier maal per jaar Sovon-nieuws uit. Het blad vormt een belangrijk medium waarmee we onze leden voorzien van onder andere verenigingsnieuws, eerste resultaten uit de projecten en nieuwe publicaties. Leden van Sovon krijgen Sovon-nieuws automatisch thuisgestuurd.

Lees meer over Sovon-nieuws
op sovon.nl/sovon-nieuws

